

ΛΟΚΡΙΔΑ

Ιστορία & Ποσιτισμός

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ - ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΤΟΥΛΑΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ - ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ - ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΟΛΙΑΣ

ΚΤΗΜΑ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ

ΛΟΚΡΙΔΑ

Ιστορία & Ποιτισμός

*Στους Λοκρούς βασίλευε ο νεότερος γιος του Οϊλέα ο γρήγορος Αίας,
που δεν ήταν όπως ο Αίας ο Τελαμώνιος, αλλά πολύ μικρότερος.
Ήταν βεβαίως μικρόσωμος και φορούσε λινό θώρακα,
στο δόρυ όμως ξεπερνούσε όλους τους Έλληνες και τους Αχαιούς.
Οι Λοκροί νέμονταν και τον Κύνο, τον Οπούντα και την Καλλίαρο
και τη Βήσσα και τη Σκάρφη και τις όμορφες Αυγείες
και την Τάρφη και το Θρόνιο στα μέρη του ποταμού Βοαργίου.
Μαζί του είχε φέρει σαράντα μαύρα πλοία των Λοκρών,
οι οποίοι κατοικούσαν απέναντι από την ιερή Εύβοια.*

Όμηρος, Ιλιάδα, Β 527-535.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Δημήτρης Α. Χατζημιχάλης.....5

ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΗΣ ΛΟΚΡΙΔΑΣ

Δημήτρης Κωτούλας
Καθηγητής Δασολογίας, ΑΠΘ.....7

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΛΟΚΡΙΔΑ: Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Φανουρία Δακορώνια
Δρ. Αρχαιολογίας - Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων Λαμίας.....17

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ, ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΛΟΚΡΙΔΑ

Βασιλική Συθιακάκη
Αρχαιολόγος - 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.....113

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΤΑΛΑΝΤΗΣ & ΜΟΥΔΟΥΝΙΤΣΑΣ ΣΤΟΥΣ ΠΡΩΙΜΟΥΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ (15ος - 16ος αι.)

Ευαγγελία Μπαλτά
Ιστορικός - Διευθύντρια Σπουδών Κ.Ν.Ε. / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.....139

ΠΟΛΙΧΝΕΣ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΔΡΟΜΟ: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΛΟΚΡΙΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΝΕΟΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Γεώργιος Τόλιας
Ιστορικός - Ερευνητής Κ.Ν.Ε. / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.....173

Δ' ΜΕΡΟΣ

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΤΑΛΑΝΤΗΣ
& ΜΟΥΔΟΥΝΙΤΣΑΣ
ΣΤΟΥΣ ΠΡΩΪΜΟΥΣ
ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ
(15^{ος}-16^{ος} αι.)

Ευαγγελία Μπαλά
Ιστορικός, Διευθύντρια Σπουδών ΚΝΕ/ΕΙΕ

Ι. ΑΠΟ ΤΗ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

Οι ιστορικές τύχες της περιοχής, που σήμερα αποτελεί την επαρχία Λοκρίδας, γνώρισαν αλλεπάλληλες μεταβολές μετά την Δ΄ σταυροφορία (1204), οπότε δημιουργήθηκε η μαρκιωνία της Βουδουνίτσας με τον Guido Pallavicini, ως την εδραίωση της τουρκικής κυριαρχίας στο χώρο με την άλωση της Χαλκίδας το 1470.¹

Στη διάρκεια της περιόδου αυτής, συγκεκριμένα στα τέλη του 14ου αιώνα, έγιναν, με πρόσκληση ντόπιων ηγεμόνων, και οι πρώτοι μαζικοί εποικισμοί στην ευρύτερη περιοχή Αττικοβοιωτίας και Φθιώτιδας Αλβανών και Αρβανιτοβλάχων από τη Θεσσαλία, Ήπειρο και Αιτωλοακαρνανία, όπου τα φύλα αυτά είχαν επιβάλλει την παρουσία τους. Αρχικά εγκαταστάθηκαν μόνο σε χωριά, κατόπιν και σε αστικά κέντρα. Τους παραχωρήθηκαν φοροαπαλλαγές και άλλες διευκολύνσεις με σκοπό να εποικιστούν ερημωμένες περιοχές και να ενισχυθεί η άμυνά τους κατά των ολοένα αυξανόμενων τουρκικών εισβολών και λεηλασιών, γιατί συχνά καλούνταν να υπηρετήσουν ως μισθοφόροι στους στρατούς Ελλήνων και Φράγκων αρχόντων.²

Οι Οθωμανοί πρωτοεμφανίστηκαν στην ανατολική Στερεά Ελλάδα επί σουλτάνου Μουράτ Α΄ (1359-1389) και η κατάκτησή της επήλθε σταδιακά στη διάρκεια ενός περίπου αιώνα. Οι επιχειρήσεις στην περιοχή έγιναν περιστασιακά με την ευκαιρία των μεγάλων εκστρατειών των Οθωμανών κατά του δουκάτου των Αθηνών και του δεσποτάτου του Μορέως, καθώς η περιοχή Φθιώτιδας και Λοκρίδας αποτελούσαν φυσικό πέρασμα προς νότον.

Το 1392 ο Εβρενός, μετά την κατάληψη της Θεσσαλίας, εισέβαλε στη Βοιωτία και Αττική και το 1393-1394 η μαρκιωνία της Βουδουνίτσας έγινε υποτελής στον Βαγιαζίτ Α΄ τον Κερανό· τότε κατελήφθησαν το Ζητούνι (Λαμία), η Νέα Πάτρα (Υπάτη) και η κομητεία των Σαλώνων (Αμφισσα). *Το Χρονικόν περί των*

Τούρκων Σουλτάνων, γραμμένο μεταξύ του 1513 και 1532, αναφέρει για την εκστρατεία του σουλτάνου Βαγιαζίτ Α΄ στη Ρούμελη³: "... κι απέρασε 'ς την Ευρώπη, 'ς την Ρούμελη, με τα φουσσάτα του. Και edιάβη 'ς την Ήπειρο, 'ς τους Αλβανίτες, και τους edιαγούμισε. Ομοίως και την Μπόσινα. Και έβγαλε λόγο πως θέλει να υπάγη 'ς τις Φώκες της Θεσσαλίας. Αμμή η βουλή του ήτονε να υπάγη 'ς την Ελλάδα και να εμπή και μέσα 'ς το Μορέα. Και έκαμε πρώτον 'ς το φουσσάτο του τον κυρ Ιωάννη Παλαιολόγον. Και πρώτον αφού επολέμησε, επήρε το κάστρο την Δομέτζια, οπού ένα το μέρος της Θεσσαλίας. Και από κεί edιάβη και επήρε τα Φέροσαλα, πατρίδα του Αχιλλέως, πλησίον της Λαρίσου. Και από κεί edιάβη και επήρε το Ζητούνι, κάστρο 'ς την Θερμόπολι και την Νέαν Πάτρα και άλλα καστέλια. Και οι χώρες edιαδόθησαν κι αυτές 'ς τον Μπαγιαζίτη θεληματικώς κι άλλοι πολλοί edεινιοί Χριστιανοί".

Η περίοδος είναι ταραχώδης και τα γεγονότα καταγράφονται αρκετά συγκεχυμένα στις πηγές. Ωστόσο θεωρείται βέβαιο ότι περί το 1411 υπήρξε μια δεύτερη βραχύβια υποταγή της μαρκιωνίας της Βουδουνίτσας στους Οθωμανούς, έως ότου κατελήφθη οριστικά πια στις 20 Ιουνίου του 1414. Ο Εβλιγιά Τσελεμπή στο περιηγητικό του κείμενο⁴ αναφέρει ότι στην άλωση της Βουδουνίτσας, που συνέβη κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του σουλτάνου Μεχμέτ Α΄ εναντίον του Μοριά, πρωτοστάτησε ο Γαζή Ομέρ μπέης, γιός του Τουραχάν, σαντζάκι της Θεσσαλίας από την περιφέρεια οικογένεια των Εβρενός.

Μετά την άλωση του κάστρου της Βουδουνίτσας, επί βασιλείας Μουράτ Β΄ κατελήφθησαν τα Σάλωνα (1435) και το Ζητούνι (1446). Ο Μεχμέτ ο Πορθητής, εκστρατεύοντας κι αυτός κατά των δεσποτών του Μοριά, κυρίευσε τη Θήβα (1456) και μέχρι το 1458 το δουκάτο των Αθηνών. Την εποχή αυτή υποτελήθηκε στον τουρκικό ζυγό και η ανατολική Λοκρίδα με την Αταλάντη, όπου κυριαρχούσαν οι φλωρεντινής καταγωγής Ατσαγιώλοι. Η παρουσία των Οθωμανών edραιώνεται

στην περιοχή με την κατάληψη της Χαλκίδας το 1470, οπότε και θα δημιουργηθεί το μεγάλο σαντζάκι του Ευρίπου, στο οποίο θα υπαχθεί διοικητικά όλη η κεντρική και ανατολική Στερεά Ελλάδα.

Οθωμανικές καταστιχώσεις

Για τη μελέτη της οθωμανικής διοίκησης, του πληθυσμού και της οικονομίας των περιοχών Μουδουνίτσας και Αταλάντης στο 15ο και 16ο αιώνα μας βοηθά το αρχαιολογικό υλικό που απόκειται στο Αρχείο Πρωθυπουργίας (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) της Κωνσταντινούπολης⁵. Πρόκειται για επτά καταστιχώσεις του 16ου αιώνα. Στις απογραφές αυτές εγγράφεται κατά οικιστική μονάδα (χωριό ή πόλη) ο ενεργός πληθυσμός που έχει φοροδοτική ικανότητα, βάσει μιας επίσης καταγεγραμμένης φορολογίας.

Χρησιμοποιώντας αυτού του τύπου τις πηγές, τα αναλυτικά κατάστιχα, είναι δυνατόν να αναχθούμε σε πληθυσμιακά μεγέθη και να διερευνήσουμε τη σύνθεση του πληθυσμού, να αποκαταστήσουμε στο μέτρο του δυνατού το οικιστικό πλέγμα της περιοχής και να σκιαγραφήσουμε τις παραγωγικές δραστηριότητες. Τα συνοπτικά κατάστιχα, όπου απογράφεται το όνομα του οικισμού και το σύνολο της φορολογικής του υποχρέωσης, επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε την οικιστική συνέχεια του χώρου στο χρόνο, αλλά και να κάνουμε κάποιες παρατηρήσεις για την κίνηση των εισοδημάτων των χωριών, βάσει της αναγραφόμενης φορολογικής τους υποχρέωσης.

Πριν όμως εκτεθούν λεπτομερώς τα στοιχεία αυτά θεωρώ ότι θα ήταν χρήσιμο να γίνουν ορισμένες προκαταρκτικές παρατηρήσεις που απορρέουν από την ιδιαιτερότητα του αρχαιολογικού υλικού, που καθορίζει και τη διαμόρφωση των συμπερασμάτων της έρευνας. Αναφέρθηκε παραπάνω ότι οι πηγές που χρησιμοποιούμε καταγράφουν φορολογούμενο πληθυσμό κι όχι τον πραγματικό πληθυσμό, αποτυπώνουν ωστόσο εμμέσως το πληθυσμιακό μέγεθος των οικισμών⁶. Επιπλέον πέσαν μια εικόνας που δίνουν για τη φύση των παραγω-

γικών δραστηριοτήτων ενός τόπου, επιτρέπουν αναγωγές, που ξεκινώντας από την καταγεγραμμένη δεκάτη καταλήγουν στο να σχηματίσουν έναν ενδεικτικό όγκο των παραγομένων προϊόντων.

Υπάρχει ωστόσο και ένα άλλο σημείο που χρήζει σχολιασμού και το οποίο σχετίζεται άμεσα με τη φύση των πηγών που εξετάζουμε. Τα οθωμανικά κατάστιχα καταγράφουν τα εισοδήματα των τιμαριωτών, που τα τιμάρια τους αποτελούνται από ένα ολόκληρο χωριό, είτε από ένα τμήμα χωριού ή από περισσότερα χωριά. Σε όλες τις περιπτώσεις οι οικισμοί καταγράφονται με βάση τη φορολογική τους υπαγωγή και όχι με κριτήρια γεωγραφικής γειννίας ή διοικητικής ενότητας. Τούτο, όπως γίνεται αντιληπτό, δυσχεραίνει την έρευνα για την αποκατάσταση του πλέγματος των οικισμών μιας γεωγραφικής περιφέρειας στις πρώιμες αυτές εποχές.

Στην καλύτερη περίπτωση μπορούν να καταλογωγραφηθούν οι οικισμοί μιας διοικητικής επαρχίας, που καθορίζουν λίγο πολύ την έκταση και τα όριά της σε μια δεδομένη εποχή, διότι τα όρια των διοικητικών επαρχιών της οθωμανικής αυτοκρατορίας δεν ήταν στατικά. Αλλάζουν από απογραφή σε απογραφή γιατί βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με τις ανακατατάξεις που συμβαίνουν στα τιμάρια, όπως θα διαπιστώσουμε και στη συνέχεια παρακολουθώντας το παράδειγμα της Λοκρίδας στο 16ο αιώνα. Όπως θα δούμε, πολλοί οικισμοί που εγγράφονται στη διοικητική επαρχία Μουδουνίτσας και Αταλάντης τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας δεν υπάγονται στην επαρχία Λοκρίδας, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, αλλά στη Θήβα, Λιβαδιά και Λαμία.

Οι καζάδες Ταλάντας και Μουδουνίτσας

Ο γεωγραφικός χώρος της σημερινής επαρχίας Λοκρίδας κατά την οθωμανική περίοδο συμπίπτει με τη γεωγραφική έκταση που περιελάμβανε τους οικισμούς γύρω από τα δυο μικρά πολιίσματα, Μουδουνίτσα και Ταλάντα και διοικητικά ανήκε στο σαντζάκι του Ευρί-

που. Το σαντζάκι του Έγριμποζ, όπως το ονόμαζαν οι Οθωμανοί, δημιουργήθηκε μετά την άλωση της Χαλκίδας το 1470 και σ'αυτό υπάγονταν ως τα τέλη του 16ου αιώνα εκτός της Ευβοίας, οι καζάδες Αθήνας, Θήβας, Λιβαδιάς, Σαλώνων, Μουδουνίτσας και Λαμίας.⁷ Το σχήμα της επαρχικής οργάνωσης στους αιώνες αυτούς ξεκινούσε από το σαντζάκι ή λιβά, όροι που σήμαιναν αρχικά σημαία. Στο σαντζάκι προίστατο ο σαντζάκ-

μπεης ή μωλιβάς· δια-
 ρούνταν σε καζάδες ή
 καδηλίκια, περιοχή, ό-
 που επεκτεινόταν η δι-
 καιοδοσία ενός καδή
 και αντίστοιχα ο καζάς
 υποδιαιρούνταν σε έναν
 ή περισσότερους ναχι-
 γιέδες, μικρότερη διοι-
 κητική επαρχία με έδρα
 ναίτη που εκτελούσε
 καθήκοντα καδή.

Στα ανέκδοτα κατά-
 στιχα του 15ου και 16ου
 αιώνα που εξετάσαμε,
 αλλά και στα αντίστοι-
 χα εκδεδομένα δεν υφί-
 σταται καζάς Ταλάντας
 στην περιοχή, ως τα μέ-
 σα του 16ου αιώνα,
 αναφέρεται αποκλει-
 στικά ο καζάς της Μου-
 δουνίτσας⁸. Σε εκδεδο-
 μένο κατάστιχο κεφα-
 λικού φόρου του 1490-
 91 στην περιοχή κατα-
 γράφεται μόνο το βιλα-
 έτι της Μουδουνίτσας·
 το περιεχόμενο του
 όρου "βιλαέτι" στην
 πρώτη αυτή εποχή

αντιστοιχεί σε υποδιαίρεση του σαντζακίου, ταυτίζεται δηλαδή με τον καζά.

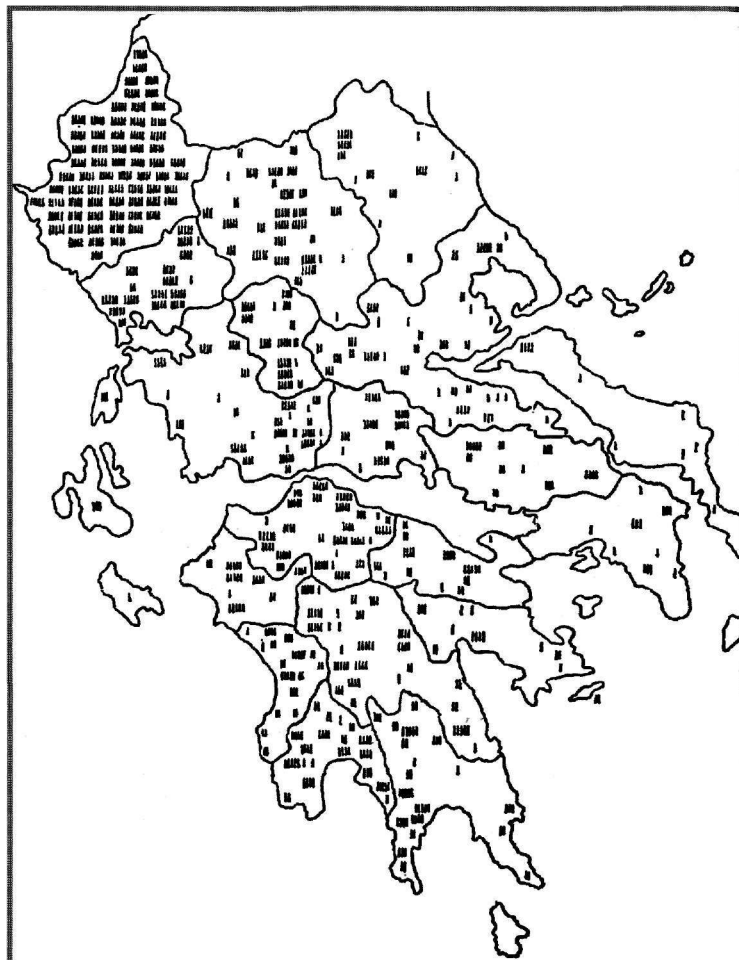
Σε ένα άλλο εκδεδομένο κατάστιχο της εποχής του σουλτάνου Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς (1520-1566) στον λιβά του Ευρίπου καταγράφονται οι εξής πόλεις, κέντρα αντίστοιχων διοικητικών περιφερειών, των καζάδων: Ιστέφα (Θήβα), Λιβαδιά, Ζητούνη (Λαμία), Αθήνα, Σάλωνα (Αμφισσα), Έγριμποζ (Χαλκί-

δα), Κιζιλ Χισάρ (Κάρυστος) και Μουδουνίτσα (Μενδενίτσα).⁹ Λείπει δηλαδή από τη λίστα η Ταλάντα, γεγονός που πιστοποιεί ότι στα χρόνια αυτά δεν υφίστατο και ο αντίστοιχος καζάς, που θα είχε πρωτεύουσα του την πόλη της Αταλάντης.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η Ταλάντα ήταν πολυπληθέστερη της Μουδουνίτσας. Στην απογραφή του έτους 1466 ωστόσο καταγράφεται ναχιγιές Ταλάντας¹⁰, που στη δεδομένη περίπτωση αποτελούσε εξάρτημα του καζά της Λιβαδιάς. Διαπιστώνουμε λοιπόν για μια ακόμη φορά ότι οι Οθωμανοί δεν ανέτρεπαν την κατάσταση πραγμάτων στις περιοχές που κατακτούσαν· συνέχισαν λοιπόν και στην περίπτωση της Λοκρίδας την παράδοση των μέσων χρόνων της φραγκοκρατίας, όπου στον χώρο προΐστατο η μαρκωνία της Βουδουνίτσας με το κάστρο της. Κατέστησαν τη Μουδουνίτσα έδρα καζά.

Εξάλλου, όπως θα δούμε στη συνέχεια, γύρω από το πόλισμα αυτό και το κάστρο του στα πρώτα χρόνια του 16ου αιώνα υπήρχαν τα πολυπληθέστερα χωριά. Η Αταλάντη και τα χωριά της στους δυο πρώτους αιώνες της οθωμανικής κατάκτησης εμφανίζονται στις πηγές υπαγόμενα στους καζάδες Λιβαδιάς, Θηβών και Λαμίας· η μεγάλη όμως πλειοψηφία τους συνδέεται διοικητικά με τη Λιβαδιά.

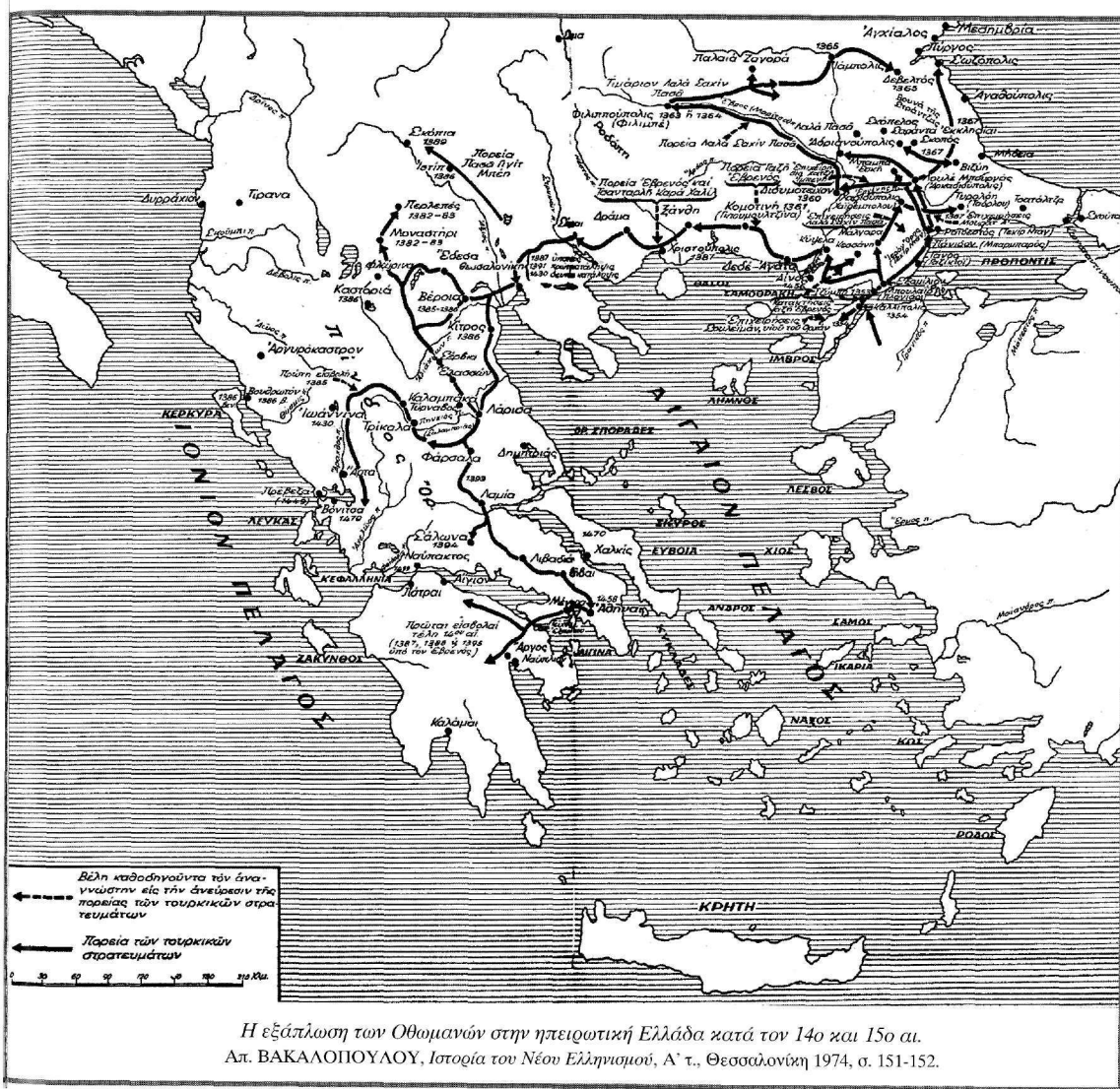
Καζάς Αταλάντης μνημονεύεται για πρώτη φορά στα μέσα του 17ου αιώνα, στο έργο Cihannümâ του Οθωμανού χρονογράφου Κιατίπ Τσελεμπί¹¹. Πράγματι σε απογραφή κεφαλικού φόρου του έτους 1668-1669, όπου εγγράφονταν οι επαρχίες του ευρωπαϊκού τμήματος της οθωμανικής αυτοκρατορίας, της Ρούμελης, σημειώνονται τρεις καζάδες στην περιοχή Φθιώτιδας, ο καζάς της Μουδουνίτσας, του Εσέτ Αμπάτ (Τουρκοχώρι)¹² και της Αταλάντης. Από την κατανομή των χαρατζοχαρτίων ωστόσο φαίνεται ότι η Μουδουνίτσα εξακολουθούσε να είναι ο σημαντικότερος καζάς σε σχέση με τους άλλους δυο.¹³ Οι περιφέρειες Αταλάντης και Εσέτ θα υπάγονται διοικητικά στη Λιβαδιά ως τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα.¹⁴

Σλαβικές εγκαταστάσεις στον ελληνικό χώρο
(J. KODER, "Zur Frage der slavischen Siedlungsgebiete im mittelalterlichen Griechenland", *Byzantinische Zeitschrift* 71 (1978), σ. 328.)

Εντοπισμός και ταύτιση των οικισμών: προβλήματα έρευνας

Το γεγονός ότι τα χωριά της Αταλάντης καταγράφονται ως υπαγόμενα στους καζάδες της Θήβας, Λιβαδιάς και Λαμίας, χωρίς στα περισσότερα κατάστιχα να συσχετίζονται με την Αταλάντη, δυσχεραίνει το έργο του εντοπισμού τους. Τα πράγματα είναι πολύ πιο απλά για τους οικισμούς της Μουδουνίτσας, καθώς στην περίπτωση τους η διοικητική περιφέρεια, στην

οποία υπάγονταν, ταυτιζόταν με τη γεωγραφική. Είναι
 εξαιρετικά δύσκολο ανάμεσα στα χωριά ενός τιμαρίου
 που φέρονται ως υπαγόμενα π.χ. στον καζά της Λιβα-
 διάς να ξεχωρίσει κανείς ότι ένα ορισμένο χωριό ανή-
 κει στην περιφέρεια Αταλάντης, όταν δεν γνωρίζει
 από πουθενά αλλού την ύπαρξή του. Η ύπαρξη διαδο-
 χικών καταστίχων που επιτρέπουν διασταυρώσεις δι-
 ευκολύνει εν μέρει τον εντοπισμό τους και περιορίζει
 τις περιπτώσεις λάθους. Εφόσον μείζον αίτημα της

ιστοριογραφίας παρα-
 μένει η μελέτη του ελ-
 λαδικού χώρου στους
 άγνωστους αυτούς
 χρόνους της ιστορίας
 μας είναι αναγκαίο να
 επιδοθούμε στο κνη-
 γι του εντοπισμού και
 της ταύτισης όλων των
 τοπωνυμίων και να
 μην περιοριστούμε
 στις βεβαιότητες όσον
 επιβίωσαν μέχρι το
 19ο αιώνα.

Είναι κοινός τό-
 πος, αλλά θα το υπο-
 γραμμίσουμε και πάλι
 με την ευκαιρία αυτήν,
 ότι ελάχιστα γνωρίζο-
 υμε για ορισμένες
 περιοχές του ελλαδι-
 κού χώρου, όπως η
 Λοκρίδα, στα χρόνια
 της Τουρκοκρατίας,
 αν αφαιρέσει κανείς
 τη μαρτυρία των πε-
 ριηγητών που κατέθε-
 σαν στα κείμενά τους.
 Αν λοιπόν εξαιρεθεί
 ένας ορισμένος αριθ-

μός τοπωνυμίων της Λοκρίδας, που συντηρήθηκαν ως
 τις αρχές του 19ου αιώνα, δεν διαθέτουμε παρά ελίχι-
 στες μαρτυρίες για οικισμούς που στη διάρκεια της
 οθωμανικής κατοχής ερημώθηκαν, μετατοπίστηκαν ή
 παραμένοντας στην ίδια θέση άλλαξαν ονομασία.

Τα κριτήρια για την καταλογογράφηση των οικι-
 σμών της Αταλάντης και Μουδουνίτσας στο 16ο αιώνα,
 που επιχειρούμε παρακάτω (βλ. πίνακες 1-5), καθορί-
 σθηκαν καταρχήν από την “επιβίωσή” τους στον 19ο

αιώνα. Υπαινίσσομαι τον κατάλογο των χωριών Βουδουνίτσας και Αταλάντης στο *Ταξίδι του Rouqueville*¹⁵ και στη *Γεωγραφία* του Αργύρη Φιλιππίδη.¹⁶ Αναλυτικότερο ήταν το Βασιλικό Διάταγμα της 8ης (20) Απριλίου 1835 με το οποίο σχηματίστηκαν οι επτά δήμοι που αποτέλεσαν την επαρχία Λοκρίδας.¹⁷ Από τους καταλόγους αυτούς λίγα είναι τα χωριά που μπορούμε να παρακολουθήσουμε στον χρόνο. Ορισμένα μνημονεύονται σε τουρκικά έγγραφα σχετικά με τη διαχείριση κτημάτων της μονής του Οσίου Λουκά του Στειριώτου,¹⁸ ή καταγράφονται στις εκθέσεις Ελλήνων διοικητών, που φυλάσσονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους¹⁹ όπου παρουσιάζεται το ιδιοκτησιακό καθεστώς οικισμών της Λοκρίδας κατά τους τελευταίους χρόνους της οθωμανικής κυριαρχίας.

Για την ταύτιση των “αγνώστων” οικισμών διευκολύνθηκα από τις λιγοστές αναφορές που υπάρχουν για την παρουσία τους σε μεταγενέστερες των απογραφών μας εποχές. Θα δώσω ορισμένα παραδείγματα. Στην περιήγησή του ο Εβλιγιά Τσελεμπή το 17ο αιώνα αναφέρει έναν κασαμπά (=κωμόπολη) με το όνομα Μέρτζινος, που στην ελληνική μετάφραση του κειμένου, ο εκδότης του μη βέβαιος για την ανάγνωση της οθωμανικής γραφής την δηλώνει με ερωτηματικό.²⁰

Στα κατάστιχα του 16ου αιώνα εντοπίσαμε πολύπληθη οικισμό γραμμένο άλλοτε ως Μέρτζανος και άλλοτε ως Βέρτζανος, ο οποίος ήταν πραγματικό πόλισμα, συγκρόσημο πληθυσμιακά με τη Μουδουνίτσα, όπου και ανήκε διοικητικά (βλ. τους πίνακες παρακάτω). Κύριος οίδε τι απέγινε ο ανθηρός αυτός οικισμός που φαίνεται να επισκέφθηκε ο Εβλιγιά Τσελεμπή στις τελευταίες δεκαετίες του 17ου αιώνα.

Ο Χρήστος Ενισλείδης καταγράφει το μικροτοπωνύμιο “τα μερτζανά” κοντά στο Δαδί. “Εις τα Μπερτζανά” γράφει “που ήταν τσιφλίκι μούλκι, δηλαδή ιδιόκτητο, είχαν το τζαμί τους οι Τούρκοι”.²¹ Συνεπώς πρέπει να υπήρχε οικισμός. Παραμένει επίσης άγνωστο αν το τοπωνύμιο συνδυάζεται με τους Μουρτζίνους ή Μουρτζίνους, απογόνους των Παλαιολόγων που όπως

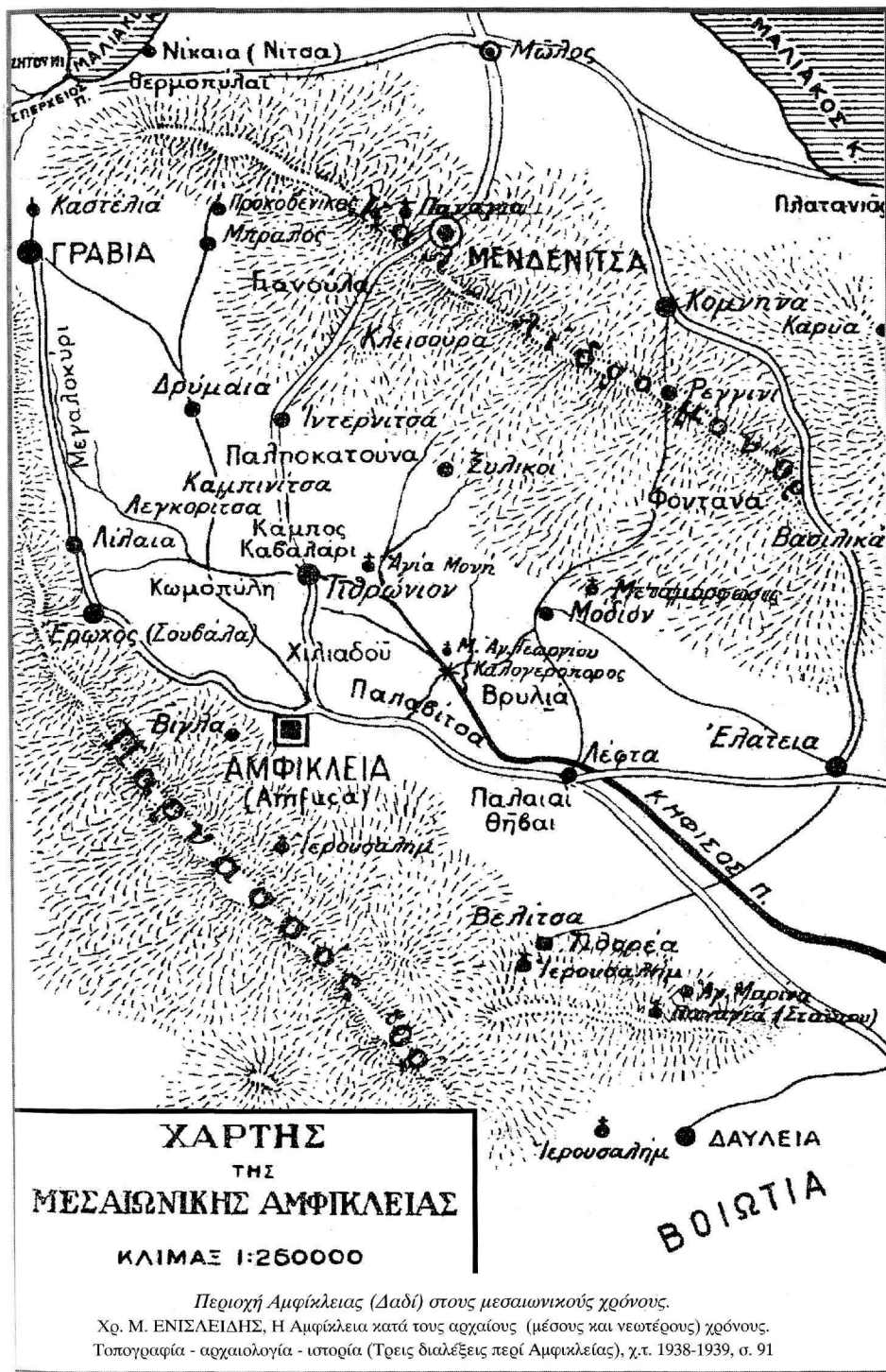
αναφέρει ο ίδιος μελετητής²² υφίστατο ως οικογένεια στο Δαδί τη δεκαετία του 1940.

Ο μητροπολίτης Μελέτιος στο δεύτερο τόμο “Φωκικά” της τετράτομης *Γεωγραφίας* του που εξέδωσε στη Βενετία ο Άνθιμος Γαζής το 1807 γράφει ότι “υπήρχε μικρά κώμη με το όνομα Μεγαλοκύρι” μέχρι τα χρόνια του, δηλαδή το 1700.²³ Στο συνοπτικό κατάστιχο Ταρι Ταχίρ 196 εντοπίσαμε στον καζά της Μουδουνίτσας οικισμό ονόματι Μεγαλοκύρι που πλήρωνε 1.000 άσπρα φόρο το 1540.

Ο Χρήστος Ενισλείδης σημειώνει ότι η εκτεταμένη εύφορη κοιλάδα, που ανοίγεται μεταξύ Κηφισού και Αγόριανης, από τη θέση Κομόπυλη έως τη Γραβιά, λέγεται κατά την παράδοση Μεγαλοκύρι “επειδή” κατ’ αυτόν “προφανώς ήταν κτήμα του Μεγάλου Κύρη του Δουκάτου Αθηνών - Θηβών, δηλαδή του Όθωνος Δελαρός, των διαδόχων του και της οικογενείας του. Απετέλει αγροτικόν συνοικισμόν, όπου έμενον οι δουλοπάροικοι της δυναστείας ταύτης και εκαλλιέργουν το κτήμα προς όφελος των Δελαρός”.²⁴ Ο ίδιος τοποθετεί και το αταύτιστο τοπωνύμιο “Παπαβίτσα” ανάμεσα στα Λεύτα και στα βόρεια της Αμφίκλειας (Δαδί παλιότερα), το οποίο όμως ως οικισμός σημειώνεται σε όλα τα κατάστιχα που εξετάσαμε.²⁵

Στο Μελέτιο, το μητροπολίτη Αθηνών, οφείλουμε την επιβεβαίωση και του τοπωνυμίου “Βέντρε” που απαντήσαμε στα κατάστιχα που εξετάζουμε. Γράφει στη *Γεωγραφία* του: “Τελευταίον εστέον, ότι αναμεταξύ του Ράδου, του Προσκυνά, και του Λουκίσι χωριών του Ταλαντίου, είναι Μετόχι του Αγίου Γεωργίου του εν Μαλεσίνας, Άγιος Αθανάσιος εις του Βέντρε επονομαζόμενον, όπου ήτον Τέμενος του Ασκληπιού Σωτήρος...”²⁶

Από τα παραδείγματα που παρουσίασα γίνεται σαφές νομίζω ότι απαιτείται προσεκτική ανάγνωση των υπαρχόντων πηγών και αναδίφηση στις μελέτες τοπικής ιστορίας. Η συνδυαστική των πηγών με τις παραδόσεις και τις πληροφορίες που καταγράφει η τοπική ιστορία, αυτό το πλούσιο μεταλλείο γνώσεων, διευκό-

λυνε για μια ακόμη φορά την ταύτιση αρκετών οικισμών που εμφανίζονταν στις κατασχωσεις των πρώτων αιώνων της Τουρκοκρατίας.

Εποικισμοί

Στις απογραφές που εξετάσαμε αναφέρονται ορισμένοι οικισμοί με ανθρωπωνύμια. Στα δυό πρώτα χρονολογικά κατάστιχα, του 1466 και του 1506 δίπλα στην εγγραφή του ονόματος του χωριού καταχωρίζεται και η “εθνοτική” ταυτότητα του πληθυσμού. Ο απογραφείας σημειώνει αν πρόκειται για Αρβανίτες (Arnavudan).

Είναι οι Αρβανίτες και οι Αρβανιτόβλαχοι, που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή στα τέλη του 14ου αιώνα οργανωμένοι κατά φατίριες, και δημιούργησαν οικισμούς με ονομασίες προσωνύμια όπως Παύλο Μουζάκη, Μαρτίν Μουζάκη, Ανδρέα Λούτση, Ανδρέα Λυκουρέξη κλπ.²⁷ Ασφαλώς από τους πρώτους αυτούς οικισμούς ή από μεταγενέστερους εποικισμούς των κατοίκων τους στο γύρω χώρο προήλθαν τα σημερινά χωριά Παύλο, Μαρτίνο, Λούτση.

Ορισμένα τοπωνύμια, για παράδειγμα το Γολέμι και Μπούζι, που εντοπίζονται στη Λοκρίδα, απαντούν και στην Πελοπόννησο του 15ου αιώνα, γεγονός που πιστοποιεί ότι δημιουργήθηκαν από τη μετανάστευση φύλων.²⁸

Δεν είναι όμως λίγα και τα χωριά που φέρουν σλαβικής προέλευσης ονομασίες: Μπόγδανος, Χούμπαβα, Παλαβίτσα,²⁹ Ντρογάνα, Γαρδενίτσα, Κοβίλινα (Κουβλιανά), Μπέλεσι κλπ.³⁰ Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι είναι ένα

μεγάλο πρόβλημα που παραμένει ανοικτό προς έρευνα κατά πόσον πολλά σλαβοφανή ή σλαβογενή τοπωνύμια προέρχονται από Αλβανούς εποίκους που εγκαταστάθηκαν στον ελλαδικό χώρο και υπήρξαν φορείς σλαβικών τοπωνυμίων.³¹ Σε νομοθετικά κείμενα (κανονισμοί) του 16ου αιώνα που αφορούν στις περιοχές Θήβας, Λιβαδιάς και Λαμίας αναφέρεται ρητά η ύπαρξη τόσο Αλβανών όσο και Βλάχων, και δίδονται πληροφορίες για τη φορολογία που βαρύνει τις παραγωγικές τους δραστηριότητες.³²

II. ΤΑ ΚΑΤΑΣΤΙΧΑ

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας μας θα παρουσιάσουμε αυτόνομα την κάθε απογραφή καθώς στόχος μας είναι να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη της περιοχής ανά εποχή στη διάρκεια του πρώτου μισού του 15ου ως τα τέλη του 16ου αιώνα. Τα όποια συμπεράσματα προκύπτουν σχετικά με τη διαμόρφωση του οικιστικού πλέγματος, το πληθυσμιακό μέγεθος και την οικονομία της περιοχής θα εκτεθούν συνοπτικά στη συνέχεια.

Ας έχουμε όμως υπόψη μας τα εξής :

α) Θα παρουσιάσουμε κατά χρονολογική τάξη τους οικισμούς, το φορολογούμενο πληθυσμό τους και το σύνολο της φορολογικής τους υποχρέωσης, όπως καταγράφονται στις πηγές.

β) Στους πίνακες του παραρτήματος παρατίθενται όσα στοιχεία σχετικά κατορθώσαμε να συγκεντρώσουμε, τόσο από τη δική μας έρευνα όσο και από αυτήν των Kiel - Sauerwein. Με αστερίσκο δηλώνονται τα στοιχεία των χωριών που αντλήσαμε από τους μελετητές αυτούς, οι οποίοι, καθώς ασχολήθηκαν κυρίως με την επεξεργασία των δημογραφικών στοιχείων των οικισμών, παραθέτουν σε πίνακες μόνο τον πληθυσμό και μάλιστα ως φορολογούμενο πληθυσμό καταχωρίζουν αποκλειστικά τις φορολογικές μονάδες που δηλώνονται νοικοκυριά, οικογένειες. Δεν συνυπολογίζουν δηλαδή στον πληθυσμό των χωριών τις οικογένειες με

αρχηγό χήρα, ούτε τους αγάμους. Την ίδια πρακτική ακολουθούν, όπως διαπιστώσαμε, και στην περίπτωση όλων των απογραφών.

1. Η απογραφή του 1466 (πίν. 1)

Πρώτη φορά η περιοχή της Λοκρίδας απογράφεται από τους Οθωμανούς το 1466 και στοιχεία αυτής της καταστίχωσης παρουσιάζονται στη μελέτη των Machiel Kiel και Friedrich Sauerwein,³³ που παρατηρούν ότι στη δεδομένη απογραφή δηλώνονται ποιά χωριά είναι ρωμέικα (karye-i Rum), όπως δηλώνονται και οι αρβανίτικες ημινομαδικές εγκαταστάσεις (katuna Arnavudan).

Βάσει λοιπόν αυτών των εγγραφών του καταστίχου στα μέσα του 15ου αιώνα στην Ανατολική Λοκρίδα μετρούν 1.320 νοικοκυριά, τα οποία κατατάσσονται σε 738 ελληνικά και 582 αρβανίτικα. Επιλέγουν για την εργασία τους 28 οικισμούς, γιατί ο αριθμός αυτός σε καμιά περίπτωση δεν αποτελεί το σύνολο των υπαρχόντων εκείνη την εποχή οικισμών στην Ανατολική Λοκρίδα. Τούτο γίνεται φανερό και από το πανομοιότυπο της σελίδας του καταστίχου που παραθέτουν στη μελέτη τους όπου περιλαμβάνονται και άλλα χωριά.³⁴ Συνεπώς και ο αριθμός των 1.320 νοικοκυριών μόνον ενδεικτικό χαρακτήρα μπορεί να έχει, όπως και οι εκτιμήσεις για την εθνολογική σύσταση του πληθυσμού της περιοχής. Την εξέλιξη των 28 αυτών οικισμών της ανατολικής Λοκρίδας παρακολουθούν και στις απογραφές του 16ου αιώνα.

Σε άλλη μελέτη του ο Machiel Kiel σημειώνει το φορολογούμενο πληθυσμό της Μουδουνίτσας και Αταλάντης το 1466. Η Αταλάντη, βάσει των στοιχείων που προσκομίζει, κατοικούνταν αποκλειστικά από χριστιανούς (248 οικογένειες, 18 άγαμοι και 22 χήρες). Στη Μουδουνίτσα κατοικούσαν και μουσουλμάνοι (23 οικογένειες και 2 άγαμοι), που θα πρέπει να αποτελούσαν τη φρουρά του κάστρου της. Οι χριστιανοί κάτοικοι της ήσαν αντίστοιχα 197 οικογένειες, 11 άγαμοι και 39 χήρες.³⁵

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Πληθυσμός χωριών
της Ανατολικής Λοκρίδας (1466)

ΧΩΡΙΑ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
Άγναντη	10
Ανδρέα Λούτση	9
Ανδρέα Λυκουρέση	31
Αταλάντη	248
Βαλτέτσι ³⁵	102
Βέντερε	11
Γαρδενίτσα	77
Έξαρχος	24
Ζέλι	53
Καλαμάκι	20
Καμάρι	43
Κόλακα	47
Λεύτα	43
Λιβανάτες	58
Λόγγος	51
Μαγουλίτσα	70
Μαρτίνο Μουζάκη	13
Μονάχο	14
Μπόγδανος	32
Μπούζι	5
Νεοχώρι	14
Παπαβίτσα	20
Παύλο Μουζάκη	24
Προσκυνάς	41
Ράδου	18
Ταχταλί	119
Τσάρεσι	45
Χούμπαβα	31

2. Η απογραφή του 1506 (πίν. 2)

Στην απογραφή που έγινε στα χρόνια της βασιλείας του σουλτάνου Βαγιαζίτ του Β' εντοπίσαμε συνολικά 61 οικισμούς στην περιοχή Λοκρίδας,³⁶ πρέπει όμως να υπήρχαν ασφαλώς περισσότεροι. Τα χωριά της Λοκρίδας που εντοπίσαμε κατανέμονται βάσει της διοικητικής τους υπαγωγής σε τέσσερις καζάδες ως εξής:³⁷

Λιβαδιά	Μουδουνίτσα
Βαλτέτσι	Ανιβίτσα
Λόγγος	Μόδι
Ανδρέας Λυκουρέσης	Ξυλικόι
Μήτρο Μπουζούρκ	Χονδροδικόλα
Λεύτα	Μέρτζανος
Μπεσκίνι	Βουνδίτσα
Παπαδίτσα	Σκυλοχώρι
Ζέλι	Πυργοκάστρο
Αγ. Μαρίνα	Μουδουνίτσα
Έξαρχο	Αγ. Γιάννη
Νεοχώρι	Αντρούσα (Αντέρας;)
Σούρπη	Λιβαδάρι / Παχώμι
Παπαβίτσα	Δέροντσα
	Δρακοσπηλιά
Θήβα	Ψωμοχαλκά
Ανδρέας Λούντζης	Ταχταλί
Μονάχος	Δαδί
Μάνεσι	Σπηλιά
Μαλεσίνα	Αγ. Γιώργη / Κατουμάτη
Παύλο Μουζάκη	(Κατουμάτες, Κατμάτα;)
Μαρτίνο Μουζάκη	Μαρκελί
	Κομανός
Λαμία	
Άγναντη	
Κόμνηνα	

Οι Kiel - Sauerwein, παρακολουθώντας τους 28 οικισμούς της Λοκρίδας σαράντα χρόνια μετά την απογραφή του 1466, διαπιστώνουν ότι ο φορολογούμενος πληθυσμός έχει αυξηθεί από 1.320 σε 2.356 οικογένει-

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Πληθυσμός και εισοδήματα της Λοκρίδας το 1506

ΧΩΡΙΑ	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ			ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ	ΣΥΝ. ΦΟΡΟΥ
	σπίτια	άγαμοι	χήρες	σπίτια	άσπρα
Αγ. Γιάννη	71	2	13	2	6.250
Αγ. Γιώργη/Κατουμάτ	32		4		3.525
Αγ. Μαρίνα	50	6	5		3.504
Άγναντη	34		2		2.570
Ανδρέα Λούτζη	20		1		2.763
Ανδρέα Λυκουρέση	16	2	1		2.715
Ανιβίτσα	16		2		1.496
Αντρούσα	31	3	3		6.791
*Αταλάνη	449			13	
Βαλέτσι	234	9	11		26.274
*Βέντερε	15				
*Βίρολογος	30				
Βουνδίτσα	25	1	1		5.972
*Γαρδενίτσα	105				
*Γκολέμι	29				
Δαδί	[102	2	3		8.965]
Δερνίτσα (Τιθρώνιο)	16	1	2		1.355
Δρακοσπηλιά (Θερμοπύλες)	22	1			2.726
Έξαρχος	33	2	2		3.813
*Ζέλι	50				
*Καλαμάκι	28				
*Καμανίτσα	7				
*Καμάρι	65				
*Κόλακα	50				
Κόμανος	54	3	2		5.074
Κομνηνά	129	10	22		21.225
Λεύτα	148	17	17		22.459
Λιβαδάρι / Παχώμι	20	1	3		2.856
*Λιβανάτες	121				
Λόγγος	111	5	15		16.128
*Μαγουλίτσα	60				
Μάλεσινα	14	1			1.880
Μάνεσι (Λευκοχώρι)	23	1	4		3.877

Μαρκέλη	66	6	11		4.434
Μαρτίνο Μουζάκη/ Νικόλα Μουζάκη	46		6		6.028
Μέρτζανος	119	10	24		15.114
Μήτρο Μπουζούρη	61	3	6		9.849
Μόδι	[59	4	1	3	5.683]
Μονάχο	30		3		4.417
Μουδουνίτσα	237	18	36	56	53.688
*Μουζάκη Μπουζούρη	11				
*Μπέλεσι (Ανθοχώρι)	14				
Μπεσκίσι (Παρόρι)	43	4	1		5.834
*Μπόγδανος	39				
Μπούζι	11				
Νεοχώρι	10				1.400
*Ντραγάσι	8				
Ευλικοί	59	5	5		5.966
*Παπαβίτσα	23				
Παύλο Μουζάκη	18	1			2.591
Προσκυνάς*	96				
Πυργοκάστρι	[15		1	1	6.239]
*Ράδου	24				
Σκυλοχώρι	[6	2	5		8.629]
Σούρπη	12				954
Σπηλιά	11	1	3		2.114
Ταχταλί ^α	[69	9	5		7.400]
*Τσάρεσι	42				
Χονδρονικόλα	99	10	17		18.445
*Χούμπαβα	19				
Ψωμοχαλά	14	2			1.105

εξ. Αναμφίβολα το δείγμα των οικισμών (βλ. πίν. 2) πιστοποιεί την πυκνή οίκηση της περιοχής αλλά και υποδεικνύει σε σχέση με την προηγούμενη απογραφή τη δημογραφική αύξηση του πληθυσμού. Και είναι εύστοχη η παρατήρηση των δυο μελετητών ότι τούτο πρέπει να αποδοθεί στην Pax ottomana, στην ηρεμία που επήλθε στην περιοχή μετά την κατάκτησή της από τους Οθωμανούς, οπότε σταμάτησαν οι επιδρομές, οι εχθροπραξίες και όλα τα συμπαράμαρτάντα του ταραγμένου

προηγούμενου αιώνα.

Στην αγροτική παραγωγή, όπως εμφανίζεται με την εγγραφή της φορολογίας της, πρωτεύοντα ρόλο είχαν τα σιτηρά, όπως ήταν ο κανόνας γι' αυτούς τους χρόνους. Δεύτερη σε τάξη πηγή εισοδημάτων ερχόταν η αμπελουργία, αν εξαιρεθεί μια σειρά χρηματικών φόρων, όπως η σπέντζα, ο φόρος σανού, γάμου κλπ. Για το θέμα όμως αυτό θα γίνει λόγος αναλυτικά στη συνέχεια.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Πληθυσμός και εισοδήματα της Λοκρίδας το 1521

ΧΩΡΙΑ	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ			ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ	ΣΥΝ. ΦΟΡΟΥ
	σπίτια	άγαμοι	χήρες	σπίτια	άσπρα
Αγ. Γιάννη	59	10	5		3.400
Αγ. Δημήτρη	17	1	1		1.259
Άγναντη	10	1	1		1.646
*Ανδρέα Λούτση	46				
Ανδρέα Λυκουρέση	33	3	5		2.500
Ανιβίστα	39	9	5		3.000
Αντρούσα	48	10			5.312
Αρκούδα	5				192
Αταλάντη	435	39	22	30	33.541
Βαλτέτσι	270	77	27		20.012
Βελίτσα	53	6	6		4.602
*Βέντερε	42				
*Βίγλοβος	41				
Βουνδίτσα					4.008
Γαρδενίτσα	126				8.503
Γκολέμι	34	4	4		4.000
Γλουβίτσα	154	91	1		15.241
Δαδί					13.893
Δημητράκη	20	3	1		2.404
Έξαρχος	25	4	2		2.951
Ζέλι	58	6	8		8.494
*Καλαμάκι	38				
*Καμανίτσα	23				
*Καμάρι	52				
Κολάκα	52				4.043
Λεύτα	153	13	2		17.600
Λιβάδι/Παχώμι	27	4	3		4.000
Λιβανάτες	133	5	19		14.390
Λόγγος	77	15	5		10.000
*Μαγουλίτσα	50				
*Μαλεσίνα	33				
Μάνεσι	7				1.469
Μαρτίνο Μουζάκη	67	7	7		11.473

Μέρτζανος	286	34	19		31.374
*Μονάχο	70				
Μήτηρο Μπουζούρκ	105	9	2		10.086
Μόδι	370	47	29		33.682
Μουδουνίτσα	218	42	42	66	35.000
Μουζάκη ⁷⁵	17	2	1		1.820
*Μουζάκη Μπουζούρκ	33				
Μουζάκα					5.864
Μπελέσι	39				4.164
Μπεσκίτι	47	2	4		6.600
Μπόγδανος	40				5.006
Μπούζι	10	6	6		825
Νεοχώρι	10	2	2		1.000
Νιχωράκι	31	6	6		4.500
Ντραγάν	11				625
Ξηροπηγάδι	5				602
Ξυλικοί	85	7	2		6.087
Παλαβίτσα	35	6	2		2.529
Παλιόπυργο	19	6	3		3.312
Παπαβίτσα	31	7	4		3.438
*Παύλο Μουζάκη	30				
Πετρή Πανδή	8	2	1		2.030
*Προσκυνάς	86				
*Ράδου	34				
Σκοτιανή	14	1	1		1.259
Σκυλοχώρι	38	4	5		6.543
Σουβάλα	28	4	1		2.517
Σούρη	16	1	1		1.069
Σπηλιά	62	11	11		7.200
Ταχταλί ⁷⁶	199	22	5		25.826
Τσάρεσι	39				4.164
Χονδρονικόλα					10.000
Χούμπαβα	13				1.542

3. Οι απογραφές του 1521 (πίν. 3)

Μόλις ένα χρόνο μετά την ανάρρησή του στον θρόνο, ο σουλτάνος Σουλεϊμάν Μεγαλοπρεπής (1520-1566) διατάσσει τη διενέργεια απογραφής στο σαντζάκι του Ευρίπου, που αποτυπώθηκε σε δυο συνοπτικά

κατάστιχα, το Tapu Tahrir 367 και Tapu Tahrir 420. Στο TT 367, πιο αναλυτικό από τα συνήθη συνοπτικά κατάστιχα, καταγράφεται ο φορολογούμενος πληθυσμός και το συνολικό ποσό των φόρων που κατέβαλλαν οι οικισμοί, και στο TT 420 μόνο το εισόδημα των

τιμαριωτών, δηλαδή σημειώνεται το ποσό της συνολικής φορολογίας. Στο ΤΤ 367 περιλαμβάνεται και η πρώτη νομοθεσία (κανονναμές) για τη φορολογία των καζάδων του σαντζακίου.³⁸

Την ίδια χρονιά, το 1521, συντάχθηκε και το κατάστιχο D. 9578 (Αρχείο του Topkari Sarayı) που δημοσίευσε ο Μ. Τ. Gökbilgin, όπου οι φόροι της πόλης Μουδουνίτσας, 35.000 άσπρα, εγγράφονται στην επικαρπία του μωλιβά (= σαντζάκμπεη) του Ευρίπου.³⁹

Οι Kiel - Sauerwein διαπιστώνουν ότι στα χρόνια που μεσολάβησαν από το 1506 ο φορολογούμενος πληθυσμός των 28 οικισμών της ανατολικής Λοκρίδας που παρακολουθούν έχει αυξηθεί.⁴⁰

Η διαπίστωση αυτή ισχύει για την πλειονότητα των οικισμών του δείγματος (βλ. πίν. 3), όπου ως προς το μέγεθος του πληθυσμού τους διακρίνονται η Αταλάντη, το Βαλτέτσι, Γαρδενίτσα, Γλουβίτσα, Λεύτα, Λιβανάτες, Μέρτζανος, Μόδι, Μήτρο Μπουζούρκ (=Μεγάλο Μήτρο),⁴¹ Μουδουνίτσα και Ταχταλί. Μουσουλμάνοι κάτοικοι καταγράφονται μόνο στις δυο κομποπόλεις, Αταλάντη και Μουδουνίτσα, τα διοικητικά κέντρα της περιοχής.

Στην Αταλάντη, μεταξύ των συνοικιών της καταγράφεται συνοικία των Αγίων Θεοδώρων. Άραγε η θέση της συνοικίας των Αγίων Θεοδώρων, που αναφέρεται το οθωμανικό κατάστιχο, ταυτίζεται με την περιοχή γύρω από το σημερινό μητροπολιτικό ναό της πόλης; Είναι πολύ πιθανόν να οικοδομήθηκε στη θέση της παλιάς εκκλησίας ο σημερινός ναός των Αγίων Θεοδώρων για τον οποίο ο Μ. Χριστοφόρου υποστηρίζει ότι κτίστηκε το 1855, με βάση την εντειχισμένη πλάκα στην εξωτερική κόγχη του ιερού βήματος.⁴²

Πάντως, σύμφωνα με την οθωμανική πηγή, βεβαιώνεται η ύπαρξη ναού προς τιμήν των Αγίων Θεοδώρων ήδη από τις αρχές του 16ου αιώνα. Σημειώνεται επίσης στην Αταλάντη ο μαχαλάς των Ταξιαρχών⁴³, που λογικόν είναι στη τοπογραφία της πόλης να συσχετιστεί με την ενορία της εκκλησίας “Σύναξη των Ασωμάτων”, που κι αυτή υφίσταται σήμερα στην Αταλάντη. Αναφέ-

ρονται επίσης και δυο άλλες συνοικίες με ονόματα εκκλησιών, αυτή του Αγίου Δημητρίου και της Αγίας Παρασκευής, για τις οποίες δεν διαθέτουμε πληροφορίες από άλλες πηγές.⁴⁴

Η Αταλάντη τα χρόνια αυτά ανήκε στο σουλτανικό χάσι του καζά της Λιβαδιάς, στο οποίο ανήκαν και τα έσοδα των αλυκών και των λιμένων της ευρύτερης περιοχής, όπως και ορισμένων πόλεων της Στερεάς και της Ευβοίας.⁴⁵

Οι κάτοικοι της Αταλάντης πληροφορούμαστε από μια σημείωση του απογραφέα ότι δεν πλήρωναν σπέντζα, χαράτσι και διάφορους άλλους χρηματικούς φόρους· επιπλέον είχαν το προνόμιο τα παιδιά τους να είναι απαλλαγμένα από το παιδομάζωμα. Η ευνοϊκή αυτή μεταχείριση ήταν αντάλλαγμα για τη φύλαξη των στενών της θάλασσας· όφειλαν να επιτηρούν τα παράλια και να ειδοποιούν για την παρουσία πειρατικών και εχθρικών πλοίων.

Η Μουδουνίτσα είχε διπλάσιο της Αταλάντης μουσουλμανικό πληθυσμό. Οι χριστιανοί κατοικούσαν σε πέντε μαχαλάδες που ο ένας έφερε το όνομα της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου.

Υπήρχε επίσης μαχαλάς ονόματι Πόρτα και Χαλάστρα. Η ονομασία Πόρτα υποθέτω ότι οφείλεται στη γειτνίαση της συνοικίας με πύλη του κάστρου της Μενδενίτσας.

Στις απογραφές του 1521 ο ναχιγιές της Μουδουνίτσας εμφανίζεται να έχει επεκταθεί προς νότον, περιλαμβάνοντας αρκετούς οικισμούς του σημερινού νομού Βοιωτίας, όπως Σουβάλα, Άγιο Δημήτριο κλπ.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ακόμη μια φορά τις συχνές ανακατατάξεις των χωριών από το ένα τιμάριο στο άλλο, που επιτελούνταν μέσα σε μικρά χρονικά διαστήματα, και αυτό αποδεικνύει πόσο δύσκολο είναι να καθοριστούν τα όρια μιας διοικητικής επαρχίας στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, την επικαρπία των χωριών του ναχιγιέ της Μουδουνίτσας την είχε τα χρόνια αυτά ο μωλιβάς του σαντζακίου του Ευρίπου.

4. Η απογραφή του 1540 (πίν. 4)

Είκοσι περίπου χρόνια μεσολαβούν ανάμεσα στις δυο απογραφές του σαντζακίου του Ευρίπου που διενεργήθηκαν στα χρόνια του σουλτάνου Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή. Η απογραφή του 1540 αποτυπώθηκε σε δυο κατάστιχα, στο αναλυτικό Tapu Tahrir 431, και στο συνοπτικό Tapu Tahrir 196, από τα οποία αντλήσαμε τα στοιχεία του πίνακα 4.

Ο πληθυσμός⁴⁶ συνεχίζει σταθερά την ανοδική πορεία που είχε από τις αρχές ήδη του αιώνα, τα εισοδήματα ωστόσο δε φαίνεται να ακολουθούν την ίδια ανοδική τάση, όπως τουλάχιστον αφήνει να διαφανεί η φορολογία.

Ως προς το μέγεθος του πληθυσμού τους διακρίνονται η Αταλάντη, Βαλτέτσι, Δαδί, Καμάρι, Λεύτα, Λόγγος, Μέρτζανος, Μήτρο Μπουζούρκ, Μόδι, Μουδουνίτσα, Ταχταλί και Χονδρονικόλα. Για ορισμένους εξ αυτών σημειώνονται στο κατάστιχο τα ονόματα των μαχαλάδων τους, που είναι ανθρωπωνύμια, πιθανότατα ονόματα προεστών.

Για παράδειγμα, στο Δαδί σημειώνονται τέσσερις γειτονιές με τις εξής ονομασίες: Νικόλας Ράφτης, Σταμάτης Σγουρός, Γιώργης Γερακάκης, Ανδρούτσος Βασύλης.

Η Αταλάντη το 1540 πέρασε στην επικαρπία του Σουλεϊμάν πασά του Ευνούχου. Το ζεαμέτι της Αταλάντης ενεγράφη στο χάσι του μαζί με το πλούσιο ζεαμέτι της Λιβαδιάς.⁴⁷ Στο ζεαμέτι της Αταλάντης ανήκαν εκτός της πόλης και 12 γειτονικά χωριά με συνολικό εισόδημα 63.660 άσπρα.

Στο αντίστοιχο της Λιβαδιάς εγγράφονταν η Λιβαδιά και 18 χωριά, με συνολικό εισόδημα 119.676 άσπρα. Στην περιοχή αυτά τα χρόνια υπήρχε και το ζεαμέτι των Λεύτων, που τους φόρους του εισέπραττε ο Χαϊρεντίν πασά Μπαρμπάροσα⁴⁸, εκεί ανήκαν τα χωριά Λεύτα και ο Λόγγος.

Στην πόλη της Αταλάντης ξέχωρα απογράφονται 32 χριστιανικές οικογένειες που ασχολούνταν στις αλυκές της (tuzciyân = αλατάδες). Στη φορολογία της

συμπεριλαμβάνονταν και οι δεκάτες δυο μοναστηριών, των Αγίων Αναργύρων⁴⁹ και του Αγίου Βασιλείου. Μονή του Αγίου Βλασίου και της Παναγιάς αναφέρονται στο χωριό Μόδι. Στη φορολογική μερίδα της Γαρδενίτσας εγγράφεται η μονή Αγίου Νικολάου⁵⁰ και στους Λιβανάτες η μονή Βιλιβούς (Βιλιόβου).⁵¹

Τα ίδια μοναστήρια καταγράφονται και στο κατάστιχο του 1571. Τόσο οι κάτοικοι της Αταλάντης όσο και της Μουδουνίτσας στα χρόνια αυτά είναι απαλλαγμένοι από την καταβολή έκτακτων φόρων καθώς είναι επιφορτισμένοι με τη φύλαξη των ακτών.

5. Η απογραφή του 1571 (πίν. 5)

Διενεργήθηκε με εντολή του Σελίμ Β' και σώζεται σε τρία αναλυτικά κατάστιχα, στο Tapu Tahrir 484 της Κωνσταντινούπολης και Kuyudu Kadime 157 και 183 της Άγκυρας.⁵²

Η απογραφή πραγματοποιήθηκε κατά πάσα πιθανότητα τους τελευταίους μήνες του έτους 1571. Στο Mühimme defteri αρ. 15 υπάρχουν τρεις εγγραφές που αφορούν επικύρωση διανομής τιμαριών στην περιοχή Αταλάντης και Μουδουνίτσας και χρονολογούνται τους μήνες Τζεμαζιούλ αχίρ και Ρετζέπ του έτους Εγίρας 979, δηλαδή τον Νοέμβριο και Δεκέμβριο του 1571.⁵³

Η Αταλάντη συνέχισε και στα χρόνια αυτά να έχει ειδική φορολογική μεταχείριση. Οι χριστιανοί κάτοικοι της όπως και του χωριού Λιβανάτες ήσαν απαλλαγμένοι από έκτακτους φόρους και αβαρίζια⁵⁴ γιατί συντηρούσαν επτά ένοπλους ιππείς για την επιτήρηση των ακτών, όπου κατέφευγαν συχνότατα πειρατικά πλοία μετά τις επιδρομές τους στο Αιγαίο.⁵⁵

Αρκετοί επίσης άλλοι γειτονικοί οικισμοί δεν πλήρωναν έκτακτους φόρους. Στις περιπτώσεις των χωριών που ήσαν υποχρεωμένα να καταβάλουν αβαρίζ σημειώνεται στο κατάστιχο μετά τη σπέντζα ο αριθμός των αβαρίζ χανέ.

Πρέπει να σημειώσω ότι από την πηγή με απασχόλησαν ειδικά οι οικισμοί του ναχιγιέ της Αταλάντης,

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Πληθυσμός και εισοδήματα οικισμών της Λοκρίδας το 1540

ΧΩΡΙΑ	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ			ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ	ΣΥΝ. ΦΟΡΟΥ άσπρα
	οπίτια	άγαμοι	χήρες	οπίτια	
Αβραάμ	37	4	2		3.056
Αγ. Γιάννη	54				3.514
Αγ. Μαρίνα	100	30	6		17.800
*Αγνάντη	23				
Ανδρέα Λυκουρέση	32	8	2		3.421
*Ανδρέα Λούτση	44				
Αντρούσα					7.225
Αταλάντη	459	118	47	50	34.000
Βαλτέτσι	352	100	41		30.896
Βελίτσα	65	11	7		4.391
*Βέντερε	19				
*Βίλοβος	37				
Γαρδενίτσα	96	26	12		7.030
Γκολέμι	52	12	3		6.000
Δαδί	211	45	9		14.509
Δημητροάκη	27	4	2		3.147
Έξαρχος	22	6	5		2.209
Ζέλι	76	12	8		12.713
*Καλαμάκι	36				
*Καμανίτσα	18				
*Καμάρι	105				
Κολάκα	61	11	1		3.080
Κουβλιανά	11	2	3		1.290
Λεύτα	204	40	22		17.693
Λιβανάτες	81	22	7		7.003
Λόγγος	135	36	15		10.631
*Μαγουλίτσα	77				
*Μάζι	23				
*Μαλεσίνα	32				
*Μάνεσι	7				2.025
Μαρτίνο Μουζάκη	63	38			6.516
Μαρτίνο	81	10	5		10.000
Μεγαλοκίρι					1.000

Μέρτζανος	297	46	29	10	28.000
Μήτρο Μπουζούρη	120	27	3		12.000
Μόδι	309	60	24		28.904
Μονάχος	45	25	3		5.027
Μουδουνίτσα	163	22		99	28.500
Μουζάκη Μπουζούρη	21	2	3		1.430
*Μπελέσι	43				4.197
Μπελουσα	10				600
Μπεσκίσι	40	13	8		4.864
*Μπόγδανος	45				4.000
Μπούζι	8	4	3		524
Μώλος					575
Νεοχώρι	20	7	5		1.049
Ντραγάν	8	1	1		531
Παλαβίτσα	43	8	2		3.594
Παλαβίτσα	54	11	8		4.037
*Παύλο Μουζάκη	37				
Πέτρο Πανδή					800
*Προσκυνάς	46				
*Ράδου	22				
Σκοτιανή	21				1.301
Σουβάλα	48	18	6		5.000
Σούρη	34	5	5		2.181
Ταχταλί	255	47	23	2	15.677
Τσάρεσι	42				4.017
Χοντρονικόλα	175	36	22		20.921
Χούμπαβα	22				1.501

που για δεύτερη φορά μετά το 1466 αναφέρεται ως ανεξάρτητη επαρχία. Στον Πίνακα 5 παρουσιάζονται λοιπόν αποκλειστικά οικισμοί που διοικητικά ανήκαν στον ναχιγιέ Αταλάντης.⁵⁶

Η Αταλάντη παρουσιάζεται ως ο πολυπληθέστερος οικισμός της περιοχής· είχε 964 συνολικά φορολογικές μονάδες, δηλαδή περί τους 3.000 κατοίκους, κάτι που εξηγεί την αναβάθμισή της τον επόμενο αιώνα σε πρωτεύουσα ομώνυμου καζά.

Η Μουδουνίτσα αντίστοιχα είχε 81 εστίες μουσουλμάνων και 169 χριστιανικές, 37 αγάμους και 51 νοικο-

κυριά με αρχηγό χήρα.⁵⁷

Στην πόλη αυτή εξακολουθεί να είναι συγκεντρωμένος ο μεγαλύτερος αριθμός μουσουλμάνων, ακριβώς γιατί αποτελούσε το διοικητικό κέντρο της μείζονος περιοχής Λοκρίδας. Για να έχουμε ένα μέτρο σύγκρισης θα αναφέρω ότι στα χρόνια της ίδρυσης του ελληνικού κράτους στους πίνακες με “στατιστικές γνώσεις ερρασιθείσας από αναφοράς προς την Κυβέρνησιν παρὰ των Τοπικών Αρχών και Ειδικών Επιτροπών” η Αταλάντη έχει το όλον 420 οικογένειες και 341 η Μενδενίτσα.⁵⁸

ΠΙΝΑΚΑΣ 5
Πληθυσμός και εισοδήματα στη Λοκρίδα του 1571

ΧΩΡΙΑ	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ			ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ	ΣΥΝ. ΦΟΡΟΥ
	οπίτια	άγαμοι	χήρες	οπίτια	άσπρα
Αβραάμ	42	2			2.000
Αγ. Μαρίνα	120	57	10		20.250
Άγναντη	20	7	1		3.000
Ανδρέα Λούντζη	50	12	2		6.250
Ανδρέας Λυκουρέσης	21	5	2		4.200
Αταλάντη	622	200	65	77	30.000
Βαλτέτσι	307	67	22	16	46.700
Βίολογος	42	14	4		5.200
Γαρδενίτσα	66	5	2		3.000
Γολέμι	54	15	5		6.250
Δόριζα	19	2	2		2.500
* Έξαρχος	22				
Ζέλι	75	15	10		7.000
Καλαμάκι	32	6	4		4.500
*Καμανίτσα	20				
*Καμάρι	110				
Κιουτσούκ Μήτρος	10	7	2		2.550
Κουβλιανά	11	1			400
Κολάκα	76	20			
*Λεύτα	203				
Λιβανάτες	109	21	2		7.000
Λόγγος	93	10	15		13.200
Μαγουλίτσα	81	15	10		13.500
Μάζι	30	7	2		5.150
Μαλεσίνα	45	10	4		4.800
Μάνεσι	4				2.356
Μαρτίνο Μουζάκη/ Νικόλα Μουζάκη	75	15	10		7.398
Μήτρο Μπουζούρκ	129	40	21		20.000
Μόδι	351	55	47	3	35.000
Μονάχος	58	7	8		6.310
Μουζάκη	50	10	8		5.642
Μουζάκη Μπουζούρκ	16	2			730

Μπέλεσι	47	10	7	6.500
Μπελούσα	10			
Μπεσκίσι	46	8	7	7.500
Μπόγδανος	42	14	2	7.255
Μπούζι	7	1		524
Νεοχώρι	22	4	2	1.800
Ντραγάν	12	1		530
Παλαβίτσα	33	4	2	3.594
Παπαδίτσα	42	18	6	3.037
*Παύλο Μουζάκη	51			
*Προσκυνά	55			
*Ράδου	45			
Σούπη	46	16		7.850
Ταχταλί	216	44		35.000
Τσάρεσι	55	13		6.550
*Χούμπαβα	23			

Τα πρώτα συμπεράσματα

Από τις απογραφές που εξετάσαμε παραπάνω και σύμφωνα με τους πίνακες καταγράφονται περί τους 80 συνολικά οικισμοί στη Λοκρίδα το 16ο αιώνα. Ο αριθμός προκύπτει παρακολουθώντας μετά το 1506 τους “νέους” που προστίθενται σε κάθε καταστίχωση. Τούτο δεν σημαίνει αναγκαστικά για όλες τις περιπτώσεις ότι τα εν λόγω χωριά δεν υπήρχαν προηγουμένως και δημιουργήθηκαν στα χρόνια που μεσολάβησαν ανάμεσα σε δυο απογραφές, όπως βεβαίως δεν σημαίνει ότι όσα δεν επαναλαμβάνονται στις καταστίχώσεις ερημώθηκαν.

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, τα οθωμανικά κατάστιχα καταγράφουν τους οικισμούς με βάση την υπαγωγή τους στο ένα ή το άλλο τιμάριο. Συνεπώς είναι λογικό να μην περιλαμβάνονταν οι ίδιοι οικισμοί σε ορισμένες πηγές μια συγκεκριμένη εποχή και να εμφανίζονταν σε προηγούμενες ή επόμενες. Κάποια χωριά από αυτά που παρουσιάζονται στους πίνακες δεν εντάσσονται στο γεωγραφικό χώρο της Λοκρίδας, όπως για παράδειγμα το χωριό Σουβάλα της Βοιωτίας, αλλά ας μην λησμονούμε ότι επιλέξαμε να περιγρά-

φουμε τη σημερινή επαρχία Λοκρίδας. Σε κατάσταση κεφαλικού φόρου του 17ου αιώνα τα χωριά Έξαρχος και Μπεσχέσι (Παρόρι) της Λοκρίδας προσγράφονται στον καζά της Λιβαδιάς.⁵⁹

Από μια συγκριτική εξέταση των απογραφών του παραρτήματος με την πρώτη επίσημη του απογραφή του ελληνικού κράτους, συμπεραίνουμε ότι στο 16ο αιώνα υφίστατο η πλειονότητα των χωριών που εγγράφονται το 1835 στους επτά δήμους της επαρχίας Λοκρίδας,⁶⁰ παράλληλα με μια πλειάδα άλλων που δεν εντοπίζονται ίχνη τους σε μεταγενέστερες εποχές. Κατά τους υπολογισμούς μας ο φορολογούμενος πληθυσμός της περιοχής παρά τις ελλείψεις των πηγών κινούνταν ανάμεσα στις 5.000 με 6.000 φορολογικές μονάδες, δηλαδή αντιστοιχούσε χονδρικά σε 20.000-24.000 κατοίκους. Οι 61 οικισμοί που επισημαίνονται το 1506 είχαν 3.850 φορολογούμενα νοικοκυριά, οι αντιστοιχοί 66 του 1521 έφταναν τα 4.954, οι 59 του 1540 τα 5.938 σπίτια και τέλος το 1571 μόνο οι οικισμοί της επαρχίας Αταλάντης αριθμούσαν 4.898 φορολογικές μονάδες συμπεριλαμβανομένων και των μουσουλμανικών.

Παραθέσαμε τους αριθμούς αυτούς για να φανεί καθαρά τόσο η πυκνότητα του οικισμένου χώρου όσο και το μέγεθος του πληθυσμού. Αναμφισβήτητα λοιπόν ο πληθυσμός της Λοκρίδας στο 16ο αιώνα πρέπει να ήταν σαφώς μεγαλύτερος από αυτόν που σημειώνεται στις απογραφές του ελληνικού κράτους στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα.⁶¹ Οι Kiel - Sauerwein που παρακολούθησαν σε διάρκεια 150 χρόνων την κίνηση του φορολογούμενου πληθυσμού διαπιστώνουν την αύξησή του, την οποία υπολογίζουν σε ετήσια βάση⁶², ταυτίζοντας κατ'αυτόν τον τρόπο τους ρυθμούς αύξησης του φορολογούμενου πληθυσμού με αντίστοιχους δημογραφικής αύξησης. Τα οθωμανικά κατάστιχα όμως, θα το επαναλάβουμε, συντάχθηκαν για φορολογικούς λόγους και ως εκ τούτου δεν καταγράφουν τον πραγματικό πληθυσμό, αλλά μόνο τον πληθυσμό τον υπόφορο σε φορολογία· έμμεσα μόνο αντανάκλουν, και μάλιστα για τους πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας, το δημογραφικό μέγεθος ενός οικισμού ή επιτρέπουν εκτιμήσεις σχετικά με τη δημογραφική κίνηση του πληθυσμού.

Τα εισοδήματα δεν φαίνεται να ακολουθούν την ίδια ανοδική τάση του πληθυσμού, όπως τουλάχιστον διαπιστώνουμε από τη διακύμανση των ποσών της φορολογίας. Τούτο όμως δεν σημαίνει αναγκαστικά και περιορισμό των εισοδημάτων. Η φορολογία για πολλούς λόγους μπορεί να παρουσιάζει στατικότητα, μικρή ανόδο ή και μείωση, δίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την εικόνα του περιορισμού των εσόδων, δηλαδή συρρίκνωση παραγωγής. Μπορεί όμως αυτό να οφείλεται στο γεγονός ότι μέρος της φορολογίας ενός οικισμού εισπράττονταν κάποια εποχή από άλλον τιμαριώτη και συνεπώς καταγραφόταν αλλού, ενδεχομένως να οφειλόταν σε φοροαπαλλαγές ή ελαφρύνσεις, αλλά κάλλιστα μπορεί να οφείλεται και σε μείωση της παραγωγής.

Βάσει των στοιχείων που διαθέτουμε, παρατηρούμε ότι οι 2.715 φορολογικές μονάδες το 1506 για τις οποίες υπάρχουν και πληροφορίες για το φόρο που κατέ-

βαλαν πλήρωναν κατά μέσο όρο 112,7 άσπρα. Το 1571 οι 4.369 φορολογικές μονάδες πλήρωναν αντίστοιχα 83,1 άσπρα. Πιο φανερό γίνεται όταν παρακολουθήσουμε τις διακυμάνσεις φορολογούμενου πληθυσμού και εισοδήματος σ' έναν οικισμό. Για παράδειγμα, το χωριό Αγία Μαρίνα το 1540 είχε 136 φορολογούμενες μονάδες και πλήρωνε 17.800 άσπρα· το 1571 οι φορολογούμενοι έφταναν τους 187 και οι φόροι τα 20.250 άσπρα. Δηλαδή σημειώθηκε αύξηση 37,5% στο φορολογούμενο πληθυσμό και μόνο 13,8% στη φορολογία.

Τα εισοδήματα προέρχονται από τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Παντού καλλιεργούνται δημητριακά (στάρι, κριθάρι, βρώμη) που αποτελούν όπως και για την πλειονότητα των χωριών του ελλαδικού χώρου σ'αυτούς τους αιώνες την πρώτη σε εισοδήματα καλλιέργεια και τη βάση της διατροφής. Δεύτερη σε τάξη εισοδημάτων είναι η αμπελοργία για την οποία θα γίνει ιδιαίτερα λόγος παρακάτω, και ακολουθούν η κτηνοτροφία, με συμπληρωματικές ενασχολήσεις τη μελισσοκομία, τα κηπευτικά, την καλλιέργεια βαμβακιού και λιναριού.⁶³

III. ΑΜΠΕΛΟΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ

Στον πίνακα 6 που ακολουθεί καταχωρίστηκαν 52 οικισμοί της Λοκρίδας από το σύνολο 80 εντοπισμένων αυτήν την εποχή, που πληρώνουν φόρο για την αμπελοκαλλιέργεια και την οινική παραγωγή τους. Σημειώνονται τα ποσά του φόρου και το ποσοστό του σε σχέση με το σύνολο της φορολογικής υποχρέωσης σε κάθε απογραφή, ώστε να δειχθεί μ' αυτόν τον τρόπο η συμμετοχή της αμπελοκαλλιέργειας και της οινικής παραγωγής στο εισόδημα του χωρικού. Ενδεχομένως είναι μεγαλύτερος ο αριθμός των οικισμών που οι κάτοικοί τους ασχολούνταν με την αμπελοκαλλιέργεια. Τούτο θα το γνωρίζαμε, αν διαθέταμε τις σχετικές πληροφορίες για τις περιπτώσεις αυτών που οι Kiel - Sauerwein εντόπισαν. Γίνεται όμως φανερό, έστω και με το πε-

Περιοχή
 Αμφικλείας
 στα χρόνια
 της Επανάστασης
 του 1821.
 Χρ. Μ.
 ΕΝΙΣΛΕΙΔΗΣ,
 Η Αμφικλεία κατά
 τους αρχαίους
 (μέσους και
 νεωτέρους) χρόνους.
 Τοπογραφία - αρχαιολογία - ιστορία
 (Τρεις διαλέξεις
 περί Αμφικλείας),
 χ.τ. 1938-1939, σ. 168.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Φόροι αμπελοκαλλιέργειας και οιονικής παραγωγής με το ποσοστό τους
στο σύνολο της φορολογικής υποχρέωσης

ΧΩΡΙΑ	1506		1540		1571	
	άσπρα	%	άσπρα	%	άσπρα	%
Αβραάμ					20	1
Αγ. Γιάννη	550	8,8				
Αγ. Μαρίνα	285	8,1	2.000	11,2	2.150	10,6
Άγναντη					395	13,2
Ανδρέα Λούτζη	45	1,6			360	5,7
Αντρούσα	1.570	23,1				
Αταλάντη			4.576	13,4	422	1,4
Βαλτέτσι	4.240	16,1	7.055	22,8	11.304	24,2
Βελίτσα			464	10,6		
Βίροβος					175	3,4
Βουνδίτσα	552	9,2				
Γαρδενίτσα			430	6,1	135	4,5
Γκολέμι			30	0,5		
Δαδί	[2.220	24,8]	1.173	8,1		
Έξαρχος	80	2	55	2,5		
Ζέλι			838	6,6	660	9,4
Καλαμάκι					120	2,7
Κιουτσούκ Μήτρος					30	1,2
Κόλακα			140	4,5		
Κόμανος	750	14,8				
Κομνηνά	3.500	16,5				
Κουβλιανά			70	5,4	10	2,5
Λεύτα	1.775	7,9	1.288	7,3		
Λιβαδάρι / Παχώμι						
Λιβανάτες			361	5,1	260	3,7
Λόγγος	3.074	19,1	1.211	11,4	1.838	13,9
Μαγουλίτσα					709	5,2
Μάζι					60	1,2
Μαρκέλη	200	4,5				
Μαρτίνο Μουζάκη/ Νικόλα Μουζάκη			2.258	34,6	580	7,8
Μέρτζανος	950	6,3	5.800	20,7		

Μήτρο Μπουζούρκ	390	3,9	2.060	17,2	1.400	7
Μόδι	[1.020	17,9]	1.420	4,9	1.800	5,1
Μονάχος	30	0,7			456	7,2
Μουδουνίτσα	11.902	22,2	6.084	21,3		
Μουζάκη Μπουζούρκ			34	2,4	25	3,4
Μπέλεσι (Ανθοχώρι)					70	1,1
Μπεσκίσι (Παρόρι)	35	0,6	258	5,3	900	12
Μπόγδανος					600	8,3
Μπούζι			26	5	35	6,7
Νεοχώρι			29	2,8		
Ξυλικόι	660	11,1				
Παλαβίτσα			132	3,7	120	3,3
Παπαβίτσα					80	2,6
Παύλο Μουζάκη	60	2,3				
Πυργοκάστροι	[280	4,5]				
Σκοτιανή			83	6,4		
Σουβάλα			180	3,6		
Σηλιά	270	12,8				
Ταχταλί	[1.440	19,4]	1.150	7,3	5.875	16,8
Τσάρεσι					200	3
Χονδρονικόλα	3.100	16,8	7.037	33,6		

ριορισμένο δείγμα των οικισμών για τους οποίους υπάρχουν στοιχεία, ότι στην περιοχή της Λοκρίδας τον 16ο αιώνα υπήρχε αναπτυσσόμενη αμπελοκαλλιέργεια και σημαντική οινική παραγωγή.

Αξίζει να υπογραμμίσουμε μια παρατήρηση: σε οικισμούς που δηλώνονται στα κατάστιχα αρβανίτικοι, ο φόρος που εισπράττεται για την αμπελοκαλλιέργεια είναι στρεμματικός, δηλαδή οι Αρβανίτες χωρικοί, όπως και οι μουσουλμάνοι, πλήρωναν 5 άσπρα στο στρέμμα.⁶⁴ Αντίθετα τα ρωμέικα χωριά υποβάλλονταν σε βαρύτερη φορολογία, κατέβαλλαν δεκάτη, φόρο σπιθαμής (*resm-i karis*) για το κρασί που έμπαινε στα βαρέλια· αλλά και επιπλέον οι πληθυσμοί των κωμοπόλεων όπου συγκεντρώνονταν οι δεκάτες πλήρωναν φόρο μονοπωλίου. Λόγου χάρη τα χωριά Μονάχος, Ανδρέας Λούντζης, που κατοικούνται από Αρβανίτες, το 1506 πληρώνουν στρεμματικό φόρο, όπως και το

1540 οι Λιβανάτες, επίσης αρβανίτικο χωριό· αντίθετα τα χωριά Ξυλικόι, Χονδρονικόλα με Ρωμιούς κατοίκους πληρώνουν δεκάτη μούστου και φόρο σπιθαμής.⁶⁵

Στα ίδια περίπου χρόνια, στα μέσα του 16ου αιώνα, στον κανονναμέ της Πελοποννήσου διαβάζουμε: “Σ’ όλο το βιλαέτι, οι μουσουλμάνοι που έχουν αμπέλια και τα καλλιεργούν οι ίδιοι, πληρώνουν 4 άσπρα το στρέμμα και σε μερικές περιοχές 5 άσπρα κι αυτό καταγράφηκε στο οικείο μέρος του καταστίχου. Εν τούτοις όταν βγάζουν μούστο και τον πουλούν, πληρώνουν δεκάτη. Όταν παίρνουν αμπέλι από άπιστο πληρώνουν δεκάτη”⁶⁶. Αν σωστά ερμηνεύουμε το γράμμα του νόμου, τούτο σημαίνει ότι τόσο οι μουσουλμάνοι της Πελοποννήσου όσο και οι μουσουλμάνοι και Αρβανίτες χωρικοί της Αταλάντης και Μουδουνίτσας είχαν περιορισμένη οινική παραγωγή που εκάλυπτε μόνο τις ανάγκες τους· δεν παρήγαν δηλαδή κρασί προς πώλη-

ση ή πολύ πιθανόν δεν παρήγαν καθόλου κρασί, γι' αυτό και φορολογούνταν ελαφρύτερα σε σύγκριση με τους χριστιανούς.

Στη νομοθεσία που ρυθμίζει φορολογικά θέματα των καζάδων του σαντζακίου του Ευρίπου υπάρχουν άρθρα που αναφέρονται στη φορολογία της αμπελοκαλλιέργειας και στις διαφοροποιήσεις που επιπέει η κάθε εθνότητα. Στον κανονισμό της πόλης και του βιλαετίου (=καζά) των Θηβών και Λιβαδιάς, όπου ανήκαν τα χωριά της Λοκρίδας εκείνη την εποχή, διαβάζουμε τα εξής: “Οι μουσουλμάνοι οι εγκαταστημένοι στην πόλη της Θήβας πληρώνουν πέντε άσπρα φόρο αμπελιών στο στρέμμα. Οι Ρωμοί άπιστοι καταβάλλουν δεκάτη μούστου δυο μέτρα⁶⁷ στα δεκαπέντε συμπεριλαμβανομένης και της σαλαριάς (salariye), έναν συμπληρωματικό της δεκάτης φόρο. Όταν ο μούστος μπει στα βαρέλια, τον μετράνε και για κάθε σπιθαμή μούστου απαιτείται δυο άσπρα φόρος σπιθαμής. Και οι Αρβανίτες άπιστοι πληρώνουν πέντε άσπρα φόρο αμπελιών για κάθε στρέμμα και τίποτε άλλο πέραν τούτου. Είναι νόμος στα χωριά, όπου καταβάλλεται δεκάτη μούστου, οι τιμαριώτες να έχουν το μονοπώλιο για δυο μήνες προκειμένου να πουλήσουν τη δεκάτη που συγκέντρωσαν από τους χωρικούς. Όσο διαρκεί το μονοπώλιο, ο μούστος του τιμαριώτη πωλείται δυο άσπρα ακριβότερα από την τρέχουσα τιμή διατίμησης. Πριν εκπνεύσει η περίοδος του μονοπωλίου απαγορεύεται στους ραγιαδες να πουλήσουν μούστο”⁶⁸. Τα ίδια άρθρα απαντούν και στη φορολογική νομοθεσία του Ζητουνίου⁶⁹. Ένα άλλο ενδιαφέρον άρθρο καταγράφεται στη φορολογική νομοθεσία των Θηβών και Λιβαδιάς: “Αν κάποιος φυτέψει ένα αμπέλι, πληρώνει τον πρώτο χρόνο πέντε άσπρα στρεμματικό φόρο. Αργότερα, εφόσον το αμπέλι δεν δώσει καρπό, δεν πληρώνει τίποτε”⁷⁰. Τούτο εμμέσως δηλώνει την ενθαρρυντική πολιτική του οθωμανικού κράτους ως προς τη διάδοση της αμπελοκαλλιέργειας, διότι για καμιά άλλη καλλιέργεια δεν λαμβάνεται παρόμοια μέριμνα από τον νομοθέτη.

Όπου τα ποσοστά του φόρου (βλ. πίνακα 6) εμφανίζονται μεγαλύτερα του 7% σημαίνει ότι τα χωριά πληρώνουν δεκάτη και όχι στρεμματικό φόρο. Ιδιαίτερα αυξημένη παρουσιάζεται η παραγωγή το 1506 στα περισσότερα χωριά του δείγματός μας, όπως εξάλλου και σ' όλη την περιοχή Θηβών.⁷¹ Στα μέσα του 16ου αιώνα υψηλά εισοδήματα από την αμπελοκαλλιέργεια σημειώνονται στα χωριά Χονδρονικόλα, Βαλτέτσι και Μαρτίνο Μουζάκη, όπου μάλιστα τα εισοδήματα της αμπελοκαλλιέργειας υποσκελίζουν αυτά των σιτηρών. Στον Χονδρονικόλα ο φόρος σταριού ήταν 4.620 άσπρα και του κρασιού 6.540, στο Μαρτίνο Μουζάκη αντίστοιχα 1.692 και 2.258 άσπρα. Πρέπει να σημειωθεί ότι φορολογική τιμή του κρασιού στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα ήταν 20 άσπρα το μέτρο και στην απογραφή του 1571 έγινε 25, ακολουθώντας κι αυτή τις αντίστοιχες αυξήσεις που επήλθαν στα άλλα προϊόντα.

Το 1571 τα περισσότερα χωριά της Λοκρίδας πλήρωναν στρεμματικό φόρο, τούτο εξάλλου είναι φανερό και από το μικρό ποσοστό του φόρου στη συνολική φορολογική τους υποχρέωση. Ωστόσο παράλληλα σε ορισμένους οικισμούς, όπως λ.χ. στο Βαλτέτσι, Ταχταλί και Λόγγος, παρατηρείται αυξημένη οινική παραγωγή, που δεκατίζεται. Η αλλαγή του τρόπου φορολογίας – το ότι η πλειονότητα των χωριών πληρώνει στρεμματικό φόρο – είναι συνέπεια άραγε ενός περιορισμού της παραγωγής ή ευνοϊκή φορολογική πολιτική της οθωμανικής διοίκησης; Τέτοιου τύπου ερωτήματα δεν μπορούν να απαντηθούν προς το παρόν από τη διαθεσιμότητα των πηγών που εξετάσαμε, αλλά και τα μεγέθη του πίνακα 6 έμμεσα μόνο μπορούν να μας πληροφορήσουν για τις εκτάσεις όπου καλλιεργούνται αμπέλια όπως και για τον όγκο της οινικής παραγωγής.

Δυστυχώς δεν διασώθηκαν οι ιεροδικαστικοί κώδικες της Αταλάντης και Μουδουνίτσας που θα φώτιζαν με τις πληροφορίες τους τις παραγωγικές δραστηριότητες των κατοίκων, αλλά και άλλες εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής της περιοχής, για τις οποίες οι οθωμανι-

κές καταστιχώσεις δεν προσφέρουν υλικό. Οι κώδικες πρέπει να χάθηκαν κατά την ελληνική επανάσταση, όπως συνέβη και για όλες τις άλλες πόλεις της Στερεάς Ελλάδας και της Πελοποννήσου, που υπήρξαν έδρες καδή. Ερευνώντας τα Mühimme defterleri του 16ου αιώνα στο Οθωμανικό Αρχείο της Προϋπουργίας στην Κωνσταντινούπολη εντόπισα μια απόφαση που εξέδωσαν από κοινού οι καδήδες της Χαλκίδας (Εγριμποζ) και Ταλάντας το Φεβρουάριο του έτους 1577 με την οποία εγκαλούσαν και παρέμπεμπαν σε δίκη δυο γενιτάρους, διότι είχαν εισβάλει στο σπίτι ενός χριστιανού στην Ταλάντα και αφού ήπιαν κρασί και μέθυσαν, βγήκαν στο δρόμο και σκότωσαν σε καβγά τον γιό της Καμέρ Χατούν.⁷² Το συμβάν πρέπει να θεωρήθηκε πολύ σοβαρό, διότι κοινοποιήθηκε στην Υψηλή Πύλη και καταγράφηκε στα κατάστιχα των σημαντικών υποθέσεων της Αυτοκρατορίας, στα Mühimme defterleri.

Αντί επιλόγου

Από στοιχεία ανέκδοτων οθωμανικών καταστίχων του 15ου και 16ου αιώνα προσπαθήσαμε στο μέτρο του

δυνατού να συνθέσουμε το οικιστικό πλέγμα της Λοκρίδας και να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη του πληθυσμού και των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Πρόκειται για περιοχή πυκνοκατοικημένη, με εποικισμούς Αρβανιτών και Αρβανιτοβλάχων. Εντοπίσαμε με τις πιο αυστηρές διασταυρώσεις 80 οικισμούς στο χώρο που σήμερα ορίζεται ως επαρχία Λοκρίδας· με βάση τον καταγεγραμμένο φορολογούμενο πληθυσμό εκτιμούμε ότι ο πληθυσμός της περιοχής στους δυο πρώτους αυτούς αιώνες πρέπει να κυμαινόταν στις 20.000 με 24.000 κατοίκους, δηλαδή πολύ μεγαλύτερο από αυτόν που καταγράφεται στις πρώτες απογραφές του ελεύθερου ελληνικού κράτους. Σε όλους τους οικισμούς καλλιεργούνται δημητριακά που αποτελούν, όπως και για την πλειονότητα του ελλαδικού χώρου στα χρόνια της τουρκοκρατίας, την πρώτη σε εισοδήματα καλλιέργεια και τη βάση της διατροφής. Η αμπελοργία είναι δεύτερη σε τάξη εισοδημάτων και σε όλα τα χωριά απαντούν συμπληρωματικές αγροτικές ασχολίες, όπως η κτηνοτροφία, η μελισσοκομία, τα κηπευτικά, η βαμβακοκαλλιέργεια.